

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrda (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

JADID HIKOYALARI POETIKASINI O'QITISHDA ZAMONAVIY ADABIY- TA'LIMIY YONDASHUVLAR

Usmonjonova Sevinch Akramjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, o'zbek tili va adabiyoti

2-bosqich magistranti

e-mail: usmonjonovasevinch@gmail.com

<https://orcid.org/009-0005-5906-2681>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadid hikoyalari poetikasini o'qitishda zamonaviy adabiy-ta'limiy yondashuvlardan foydalanish masalalari yoritilgan. Unda jadid hikoyalarining poetik xususiyatlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ularni talaba-markazli va kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishning metodik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda tarixiy-kontekstual, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, taksonomik, texnologik va differensial yondashuvlarning jadid hikoyalari poetikasini o'zlashtirishdagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, tarixiy-adabiy bilim, analitik hamda qadriyat-baholash kompetensiyalarini shakllantirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Jadid hikoyalarini o'qitishda "matndan metodga" tamoyiliga tayanish, badiiy matnning poetik xususiyatidan kelib chiqib metod va usullarni tanlash, talabaning mustaqil estetik idroki va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: jadid adabiyoti, jadid hikoyalari, hikoya poetikasi, adabiy ta'lim, zamonaviy yondashuvlar, kompetensiyaviy yondashuv, tarixiy-kontekstual yondashuv, tanqidiy fikrlash, Blum taksonomiyasi, differensial yondashuv, adabiyot o'qitish metodikasi, badiiy matn tahlili.

СОВРЕМЕННЫЕ ЛИТЕРАТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ПОЭТИКИ ДЖАДИДСКИХ РАССКАЗОВ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы использования современных литературно-образовательных подходов при обучении поэтике джадидских рассказов. Анализируются методические возможности изучения поэтических особенностей джадидских рассказов на основе студентоцентрированного и компетентностного подходов. Раскрывается значение историко-контекстуального подхода, подхода, направленного на развитие критического мышления, таксономического, технологического и дифференцированного подходов в процессе освоения поэтики джадидской прозы. Особое внимание уделяется формированию историко-литературной, аналитической и ценностно-оценочной компетенций студентов. Обосновывается необходимость применения принципа «от текста к методу», предполагающего выбор методов и приемов обучения с учетом поэтических особенностей художественного текста. Подчеркивается значение самостоятельного эстетического восприятия, критического мышления и активной познавательной деятельности студентов при изучении джадидских рассказов.

Ключевые слова: джадидская литература, джадидские рассказы, поэтика рассказа, литературное образование, современные подходы, компетентностный подход, историко-контекстуальный подход, критическое мышление, таксономия Блума, дифференцированный подход, методика преподавания литературы, анализ художественного текста.

MODERN LITERARY AND EDUCATIONAL APPROACHES TO TEACHING THE POETICS OF JADID SHORT STORIES

Abstract. This article examines the use of modern literary and educational approaches in teaching the poetics of Jadid short stories. It analyzes the methodological potential of studying the poetic features of Jadid short stories through student-centered and competency-based approaches. Particular attention is paid to the role of historical-contextual, critical-thinking-oriented, taxonomic, technological, and differentiated approaches in teaching the poetics of Jadid prose. The article focuses on the development of students' historical-literary, analytical, and value-evaluative competencies. The necessity of applying the "from text to method" principle is substantiated, which implies selecting teaching methods and techniques based on the poetic characteristics of a literary text. The importance of developing students' independent aesthetic perception, critical thinking, and active participation in the learning process through the study of Jadid short stories is also emphasized.

Keywords: Jadid literature, Jadid short stories, poetics of the short story, literary education, modern approaches, competency-based approach, historical-contextual approach, critical thinking, Bloom's taxonomy, differentiated approach, methods of teaching literature, literary text analysis.

KIRISH

Metodika fanida "yondashuv", "metod" va "usul" tushunchalari o'zaro ierarxik munosabatda bo'ladi: yondashuv ta'lim jarayonining umumiy strategik yo'nalishini, metod ushbu yo'nalishni amalga oshirishning asosiy yo'lini, usul esa metod doirasidagi konkret texnikani bildiradi. Q. Husanboyeva va R. Niyozmetova ta'kidlaganidek, zamonaviy adabiy ta'lim an'anaviy, muallif-markazli, tushuntirish-illyustrativ yondashuvdan talaba-markazli, faollashtiruvchi yondashuvga tomon izchil harakatlanmoqda. B. To'xliyev ham adabiyot o'qitish metodikasini "badiiy asarni sof axborot sifatida yetkazish" emas, balki "o'quvchida mustaqil estetik idrok ko'nikmasini shakllantirish" jarayoni sifatida ta'riflaydi. Ushbu ikki ta'rif jadid hikoyalari poetikasini o'qitish metodikasini ishlab chiqishning nazariy tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, "metod" va "usul" bir xil hodisaning ikki nomi emas. Q. Husanboyeva va R. Niyozmetova metodni "ta'lim maqsadiga erishishning yirik, ko'p bosqichli yo'li" sifatida, usulni esa "metod tarkibidagi aniq, bir martalik texnik amal" sifatida farqlaydi. Masalan, "tahlil metodi" yirik kategoriya bo'lsa, uning tarkibidagi "klaster tuzish", "insert belgilash" kabi aniq harakatlar usul hisoblanadi. Ushbu farqlash tasodifiy terminologik nozik masala emas: u metodikani ishlab chiqishda qaysi darajada – strategik yoki taktik darajada – qaror qabul qilinayotganini aniq belgilash imkonini beradi va keyingi paragraflarda taqdim etiladigan har bir vositaning o'z o'rnini to'g'ri tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan jadid hikoyalari poetikasini o'qitish uch turdagi kompetensiyani shakllantirishga qaratilishi lozim: tarixiy-adabiy bilim kompetensiyasi (jadidchilik harakati, davriy matbuot, ijodkorlar haqida ma'lumot), analitik kompetensiya (birinchi bobda ishlab chiqilgan to'rt komponentli model – obraz, xronotop, kompozitsiya, til – asosida matnni mustaqil tahlil qilish ko'nikmasi) va qadriyat-baholash kompetensiyasi (jadid hikoyalarida ilgari surilgan g'oyalarni zamonaviy nuqtai nazardan tanqidiy idrok etish). Bu uch kompetensiya bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o'zaro uzviy bog'liqlikda shakllantirilishi kerak: tarixiy bilimsiz analitik tahlil yuzaki bo'lib qoladi, analitik ko'nikmasiz esa baholash asossiz, hissiy xarakter kasb etadi.

Shuningdek, jadid hikoyalari poetikasini o'qitishda estetik-qadriyat yondashuvi ham e'tiborga olinishi lozim: birinchi bobda ko'rsatilganidek, bu hikoyalar sof estetik zavq berish emas, balki ma'rifiy-tarbiyaviy vazifani bajarish maqsadida yaratilgan. Shu sababli ularni faqat "badiiylik mezon" (til go'zalligi, obrazlar chuquri) bo'yicha emas, balki "g'oyaviy-tarbiyaviy ta'sir mezon" bo'yicha ham baholashga o'rgatish zarur. Bu ikki mezonning birgalikda qo'llanilishi talabada adabiy hodisani bir yoqlama emas, ko'p qirrali baholash ko'nikmasini shakllantiradi.

Metodik jihatdan tarixiy kontekst berishning ikki yo‘li mavjud: *“oldindan taqdimot”* (matn o‘qilishidan oldin qisqa tarixiy ma’lumot beriladi) va *“yo‘l-yo‘lakay izoh”* (tarixiy ma’lumot matn o‘qilishi jarayonida, kerakli o‘rinlarda kiritiladi). Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ikkinchi yo‘l birinchisiga qaraganda samaraliroq, chunki bu holda tarixiy ma’lumot mavhum, matndan uzilgan holda emas, balki aynan zarur bo‘lgan kontekstda, matn bilan bevosita bog‘liq holda taqdim etiladi va shu sababli talaba xotirasida yaxshiroq saqlanadi.

Tarixiy-kontekstual yondashuv jadid hikoyalari poetikasini o‘qitishda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki – birinchi bobda ko‘rsatilganidek – bu janr davriy matbuot (*“Sadoi Turkiston”*, *“Oyna”*) bilan genetik jihatdan bog‘liq holda shakllangan va uning poetik xususiyatlari (ochiq didaktik uslub, publitsistik unsurlar) bevosita tarixiy vaziyat bilan izohlanadi. Shu sababli jadid hikoyasini *“vaqtdan tashqarida”* turgan mavhum badiiy matn sifatida emas, balki aniq tarixiy davrning adabiy hujjati sifatida o‘qitish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv adabiyot fanini tarix fani bilan integratsiyalashni, dars jarayoniga davr voqeligiga oid qo‘shimcha ma’lumotlarni kiritishni taqozo etadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yondashuvi xalqaro pedagogik amaliyotda *“O‘qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish”* (Reading and Writing for Critical Thinking – RWCT) dasturi doirasida ishlab chiqilgan bo‘lib, klaster, insert, FSMU kabi keng tarqalgan usullarning nazariy negizini tashkil etadi. Ushbu yondashuvning jadid hikoyalari poetikasini o‘qitishga mosligi tasodifiy emas: birinchi bobda aniqlanganidek, jadid hikoyalarining o‘zi tanqidiy pozitsiyadan yozilgan – ular jaholat, illat, adolatsizlikni ochiq *“fosh etish”* maqsadini ko‘zlagan. Demak, mazmun bilan metod o‘rtasida tabiiy uyg‘unlik mavjud: tanqidiy pafosga ega matnni tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi usullar bilan o‘qitish nafaqat metodik, balki mazmuniy jihatdan ham asoslidir.

Metodika fanida yana bir muhim tamoyil – “matndan metodga”, ya’ni metodning tanlanishi avvalo adabiy matnning o’zi tomonidan “buyurtma qilinishi” tamoyili e’tirof etiladi. Boshqacha aytganda, metod avval tanlanib, keyin unga mos matn izlanmaydi; aksincha, matnning poetik xususiyati (masalan, jadid hikoyalarida yaqqol ifodalangan ziddiyatga asoslangan kompozitsiya) qaysi metod samaraliroq bo’lishini o’zi belgilaydi. Bu tamoyil, ayniqsa, ilmiy jihatdan asossiz, “moda” bo’lgani uchun tanlangan metodlardan saqlanish zarurligini ko’rsatadi: har bir metod ma’lum bir poetik xususiyatga xizmat qilgandagina o’z samarasini beradi.

Ta’lim maqsadlarini ierarxik tashkil etishda B. Blumning taksonomiyasi keng qo’llaniladi: *bilish, tushunish, qo’llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlari*. Ushbu ierarxiyani jadid hikoyalari poetikasini o’qitishga tatbiq etilsa, quyidagi bosqichli maqsadlar tizimi hosil bo’ladi: bilish bosqichida talaba asar syujeti va muallif haqida ma’lumotga ega bo’ladi; tushunish bosqichida matndagi g’oyaviy qatlamni izohlaydi; qo’llash bosqichida birinchi bobda ishlab chiqilgan to’rt bosqichli kompozitsion modelni yangi matnga nisbatan qo’llaydi; tahlil bosqichida obrazlar tizimi va badiiy vositalarni ajratib ko’rsatadi; sintez bosqichida bir necha asarni qiyosiy tahlil qiladi; baholash bosqichida esa hikoyaning zamonaviy ahamiyatini mustaqil baholaydi. Bu ierarxiya keyingi paragrafda taqdim etiladigan konkret metodlarni tanlash mezoni vazifasini bajaradi.

B. To’xliyev an’anaviy va zamonaviy metodika o’rtasidagi farqni yana bir muhim jihat orqali izohlaydi: an’anaviy metodikada o’qituvchi asarni “tayyor tahlil” ko’rinishida taqdim etadi va talaba bu tahlilni yozib olib yodlaydi, zamonaviy metodikada esa o’qituvchi tahlil jarayonini “boshqaruvchi”, natijani esa talabaning o’zi “quruvchi” bo’ladi. Jadid hikoyalari poetikasini o’qitishda bu farq alohida amaliy ahamiyat kasb etadi: birinchi bobda ishlab chiqilgan to’rt komponentli poetik model talabaga tayyor xulosa sifatida berilishi emas, balki talabaning o’zi tomonidan – 2.2-paragrafda ta’riflanadigan metodlar yordamida – qayta “kashf etilishi” maqsadga muvofiqroqdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jadid hikoyalarni o'qitishda uchraydigan asosiy metodik qiyinchilik – matn darajasidagi murakkablik muammosidir. Yuqorida ko'rsatilganidek, bu hikoyalar eski o'zbek adabiy tili, arabcha-forscha o'zlashmalarga boy leksika va davr voqeligiga xos realiyalar (uslubiy jadid maktabi, davriy matbuot atamallari, urf-odat nomlari) bilan yozilgan. Zamonaviy talaba uchun bunday matn birlamchi o'qishdayoq tushunish to'sig'iga uchraydi. Shu sababli metodika "moslashtirilgan o'qish" bosqichini alohida ajratishi lozim: darsdan oldin yoki dars boshida qiyin so'zlar lug'ati taqdim etiladi, tarixiy realiyalar qisqacha izohlanadi, faqat shundan keyin matnning o'zi bilan ishlashga o'tiladi.

Ushbu ikki qiyinchilikni yechishda o'qituvchining o'zi ham tegishli tayyorgarlikka ega bo'lishi shart: u nafaqat adabiyotshunoslik, balki jadid davri tarixi, davriy matbuot tarixi va eski o'zbek tili leksikasi bo'yicha ham yetarli bilimga ega bo'lishi lozim. Bu talab metodika sohasida o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari dasturiga jadid davri adabiyoti bo'yicha maxsus modulni kiritish zarurligini ko'rsatadi – biroq bu masala mazkur tadqiqotning bevosita predmeti bo'lmagani sababli, faqat metodik eslatma tarzida qayd etiladi.

Ikkinchi qiyinchilik – g'oyaviy-mafkuraviy moslashtirish muammosi. Jadid hikoyalari ochiq targ'ibiy-didaktik xarakterga ega bo'lib, bu uslub zamonaviy o'quvchiga notabiiy, hatto "ortiqcha nasihatomuz" tuyulishi mumkin. Metodika bu holatni kamchilik sifatida emas, balki davr adabiyotining tabiiy xususiyati sifatida taqdim etishi, talabada "davr matni sifatida o'qish" kompetensiyasini shakllantirishi zarur: ya'ni talaba matnni bugungi badiiy me'yor bilan emas, o'sha davr ijtimoiy-ma'rifiy vazifasi nuqtai nazaridan baholashni o'rganadi. Bunday tarixiy-nisbiy idrok metodikasi, o'z navbatida, talabada umumiy adabiy-tarixiy tafakkurni ham rivojlantiradi.

Zamonaviy adabiy ta'limning yana bir muhim jihati – baholashning shaklini qayta ko'rib chiqishdir. An'anaviy nazorat shakllari (yozma bayon, savol-javob) ko'pincha faqat "bilish" va "tushunish" darajasini tekshiradi, biroq yuqorida ta'riflangan taksonomik ierarxiyaning yuqori pog'onalari – tahlil, sintez, baholash – boshqacha, ko'proq amaliy-ijodiy xarakterdagi baholash vositalarini talab qiladi. Shu sababli 2.2 va 2.3-paragraflarda taqdim etiladigan metod va topshiriqlarning aksariyati baholash vositasi sifatida ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan tarzda – ya'ni jarayon va natijani bir vaqtda ko'rsatadigan tarzda – loyihalashtirilgan.

Sh.Ziyayevaning ta'kidlashicha, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash dars samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki bunday texnologiyalar bilim uzatishning bir tomonlama shaklidan talabning bilim qurilishida faol ishtirok etadigan ikki tomonlama jarayonga o'tishni ta'minlaydi. Jadid hikoyalari poetikasini o'qitishga nisbatan bu xulosa alohida dolzarblik kasb etadi: birinchi bobda ko'rsatilganidek, bu hikoyalarning o'zi ham o'z davrida o'quvchini passiv tinglovchidan faol fikrlovchiga aylantirish maqsadini ko'zlagan (ma'rifiy-tashviqiy vazifa), demak ularni o'qitish jarayoni ham xuddi shu mantiqqa – passivlikdan faollikka o'tish mantig'iga – asoslanishi tabiiy hisoblanadi.

Shu bilan birga, individuallashtirish talabalarni qat'iy "kuchli", "o'rta", "zaif" toifalarga doimiy ajratish degani emas: bu tasnif faqat konkret topshiriq doirasida, vaqtinchalik xarakterga ega bo'lishi, mavzudan-mavzuga o'zgarib turishi mumkin. Aks holda toifalash talabada uzoq muddatli "men zaifman" degan salbiy o'z-o'zini baholashni shakllantirish xavfini tug'diradi, bu esa metodikaning asosiy maqsadi – barcha talabada matnga nisbatan ijobiy, faol munosabat uyg'otish – bilan ziddiyatga kiradi.

XULOSA

Barcha talabalar bir xil tayyorgarlik saviyasiga ega bo'lmagani sabab, individuallashtirilgan (differensial) yondashuv ham metodikaning ajralmas qismi

bo'lishi lozim. Amaliyotda bu quyidagicha amalga oshirilishi mumkin: kuchli tayyorgarlikka ega talabalarga matnni mustaqil tahlil qilish va qiyoslash topshiriqlari, o'rtacha darajadagi talabalarga qo'llanma savollar asosidagi yo'naltirilgan tahlil, boshlang'ich darajadagi talabalarga esa avval o'qituvchi bilan birgalikda bajariladigan namunaviy tahlil taqdim etiladi. Bunday uch bosqichli farqlash bir xil topshiriqni barcha talabaga majburiy tarzda yuklash o'rniga, har bir talabaning "yaqin rivojlanish zonasi"da ishlashini ta'minlaydi.

Yuqorida ta'riflangan yondashuvlar – kompetensiyaviy, tarixiy-kontekstual, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi, taksonomik va texnologik – bir-biridan mustaqil emas, balki yaxlit metodik tizimning tarkibiy qismlari sifatida amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Bloom B.S. (ed.) Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. — New York: David McKay Company, 1956.
2. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. 1-kitob. — Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022. — 394 b.
3. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. — Toshkent. 2009. B. 56.
4. UNESCO Institute for Lifelong Learning. Reading and Writing for Critical Thinking (RWCT): Effective Literacy and Numeracy Practices Database (LitBase). — Manba: www.uil.unesco.org.
5. Ziyayeva Sh.R. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Uslubiy qo'llanma. 2024. 47-b